

11.09.2024

TAS/559/2024

Eduskunta
Työelämä- ja tasa-arvovaliokunta
tyv@eduskunta.fi

Vanhusasiavaltuutetun kertomus eduskunnalle 2024 (K 3/2024 vp)

Eduskunnan työelämä- ja tasa-arvovaliokunta on pyytänyt tasa-arvovaltuutettua kuultavaksi Vanhusasiavaltuutetun kertomuksesta eduskunnalle 2024 (K 3/2024).

Tasa-arvovaltuutettu on itsenäinen ja riippumaton viranomainen, joka valvoo naisten ja miesten välisestä tasa-arvosta annetun lain (609/1986, tasa-arvolaki) ja siinä olevien sukupuoliserjinnän kieltojen sekä tasa-arvon edistämistä annettujen säännösten noudattamista. Tasa-arvovaltuutettu myös seuraa sukupuolten tasa-arvon toteutumista yhteiskuntaelämän eri aloilla.

Tasa-arvovaltuutettu tarkastelee otsikossa mainittua kertomusta toimivaltansa mukaisesti sukupuolten tasa-arvon näkökulmasta.

Intersektionaalinen näkökulma on tärkeä

Vanhusasiavaltuutetun kertomus eduskunnalle 2024 on kattava kuvaus vanhusväestön kohtaamista moninaisista haasteista ja tärkeä puheenvuoro siitä, miten päätöksenteossa tulisi tunnistaa päätösten vaikutukset eri ikäisiin ihmisiin. Kertomuksesta käy ilmi, että ikääntyneet ihmiset ovat hyvin moninainen joukko, eikä kaikkia koskevia suosituksia ole mahdollista tehdä.

Kaikessa päätöksenteossa tuleekin ottaa huomioon ns. intersektionaalinen näkökulma. Usein merkitystä on iän ohella esimerkiksi sukupuolella, terveydentilalla, alkuperällä, kielellä, uskonnolla tai seksuaalisella suuntautumisella. Yksilöitä määrittävien eri tekijöiden huomioon ottaminen tekee näkyväksi rakenteelliset erot esimerkiksi eri sukupuolten välillä kuin myös sukupuolten sisällä (esimerkiksi erot eri ryhmiin kuuluvien iäkkäiden naisten

välillä, erot eri ryhmiin kuuluvien iäkkäiden miesten välillä). Intersektionaalisuus on tärkeää ottaa huomioon niin tasa-arvon ja yhdenvertaisuuden edistämässä kuin syrjintäkokemusten selvittämisessä.

Myös vanhusasiavaltuutettu on korostanut sitä, että iäkkäiden aseman ja oikeuksien toteutuminen liittyy vähemmistön asemaan yhteiskunnassa, sillä iäkkäistä moni kuuluu kieli-, kulttuuri-, seksuaali- tai sukupuolivähemmistöihin tai heillä on päivittäistä elämää haittaava sairaus tai vamma. Päätöksenteon ja päätösten toimeenpanon vaikutuksia arvioitaessa on kiinnitettävä huomiota vähemmistöihin kuuluvien iäkkäiden ihmisten perus- ja ihmisoikeuksien toteutumiseen.

Vanhusasiavaltuutettu on kiinnittänyt huomiota erityisesti tavanomaista vaikeammassa asemassa olevien iäkkäiden asemaan. Esimerkiksi ruokajonoissa on paljon vanhuusikäisiä, eikä sosiaaliturva riitä kattamaan välttämättömiä menoja. Ihmisarvoinen vanhuus jää toteutumatta, jos toimeentulo ei riitä välttämättömiin menoihin, kuten ruokaan, terveysmenoihin ja asumiskuluihin. Tasa-arvovaltuutettu yhtyy vanhuusasiamiehen esittämään huoleen etenkin, kun viime ja tänä vuonna on tehty merkittäviä leikkauksia sosiaaliturvaan.

Sosiaali- ja terveystoimet

Vanhusasiavaltuutettu kiinnittää huomiota muun muassa siihen, että iäkkäät ja heidän läheisensä eivät saa tarvitsemiaan sosiaali- ja terveystoimia. Erityisesti kynnys palveluihin iäkkäiden kotihoidossa ja ympärivuorokautisessa palveluasumisessa on noussut. Pula palveluista aiheuttaa kohtuuttomia tilanteita ja inhimillistä kärsimystä. Puutteita on myös omaishoidon tukipalveluissa.

Tasa-arvovaltuutettu jakaa vanhuusasiavaltuutetun huolen iäkkäiden ja heidän läheistensä sosiaali- ja terveystoimien huonosta saatavuudesta. Hoivatyön epätasainen jakautuminen sukupuolten kesken on yksi suurimmista epätasa-arvoa aiheuttavista ongelmista sekä Suomessa että Euroopassa.

Tilastokeskuksen mukaan omaishoitajista valtaosa on eläkeläisiä. Suomessa oli vuoden 2022 joulukuussa omaishoidon tukea saaneita henkilöitä yhteensä 45 000. Heistä 41 prosenttia oli iältään vähintään 70-vuotiaita, ja enemmistö omaishoitajista kuului 70–79-vuotiaiden ikäryhmään. Omaishoitajista 71 prosenttia oli naisia. Naisten osuus omaishoitajista oli suurin nuoremmista ikäryhmissä. Miesten osuus omaishoitajista kasvoi siirryttäessä nuoremmista ikäluokista vanhempiin. Miesten osuus ylitti naisten osuuden kaikkein vanhimmassa eli 90–99-vuotiaiden ikäryhmässä. Muissa ryhmissä naisten osuus oli kuitenkin selvästi suurempi. (Lähde:

<https://stat.fi/tietotrendit/artikkelit/2023/tyoikaisista-omaishoitajista-enemmisto-kay-myos-ansiotyossa>)

Hoivatyön epätasainen jakautuminen sukupuolten kesken vaikuttaa naisten urakehitykseen, ansiotuloihin sekä eläkekertymään. Omais- ja läheishoitoon käytetty aika myös heikentää naisten työllistymistä ja vähentää palkkatyöhön käytettyä aikaa. Omaishoitajan ansiotyöhön tulee usein katkoksia tai työstä voi joutua luopumaan kokonaan.

Hoivatyöhön käytetty aika erittäin merkityksellistä ja arvokasta yhteiskunnalle. Yhteiskunnan tulisikin kannustaa miehiä ottamaan enemmän vastuuta omaishoidosta sekä tukea naisia muun muassa työelämän ja omaishoidon yhteensovittamisessa. Omaishoitajien saatavilla on oltava laadukkaita sosiaali- ja terveyspalveluita. Asiakasmaksujen on oltava kohtuullisia ja palveluja on myönnettävä maksutta pienituloisille omaishoitajille. Tärkeää on myös ikääntyneiden kotona asumisen jatkumista tukeva osavuorokautinen hoito ja lyhytaikaiset hoitojaksot ympärivuorokautisessa hoidossa, mistä vanhuusasiavaltuutettu muistuttaa kertomuksessaan. Tällaiset palvelut ovat tärkeitä iäkkään henkilön hyvinvoinnille ja toimintakyvylle sekä tarjoavat myös omaishoitajalle tarvittavan vapaan ja hengähdystauon.

Tasa-arvovaltuutettu toivoo, että eduskunta suhtautuu vakavasti vanhuusasiavaltuutetun esittämiin toiseikkoihin ja pyrkisi toteuttamaan pikaisesti tämän suositukset, joiden avulla voitaisiin parantaa muutoinkin vanhuusväestön pääsyä sosiaali- ja terveyspalveluihin (esimerkiksi ajanvarauskäytännöt, lääkäripalvelut sekä gerontologinen sosiaalityön palvelut).

Vanhuusasiavaltuutettu kiinnittää huomiota ikääntyneiden oikeuteen mielenterveyspalveluihin. Valtuutettu on nostanut esiin esimerkiksi FinSoten 2020-kyselytutkimuksen, jonka mukaan positiivinen mielenterveys säilyy ikääntyneillä sinänsä vahvana, mutta olevan selvästi heikompa kaikkien iäkkäimmillä. Esimerkiksi vuonna 2020 joka viides itsemurhan tehnyt oli yli 65-vuotias.

Vanhuusasiavaltuutettu mainitsee, että iäkkäät rajataan usein mielenterveyspalvelujen ulkopuolelle. Iäkkäiden mielenterveyden häiriöt saattavat jäädä tunnistamatta ja hoitamatta tai määritetyksi osaksi muistisairautta, fyysisen toimintakyvyn laskua tai osaksi ikääntymistä.

Suomessa tehtiin itsemurhia 717 vuonna 2020. Itsemurhien määrä on laskenut suhteellisen tasaisesti vuodesta 1990, jolloin Suomessa tehtiin yli 1 500 itsemurhaa. Miesten itsemurhakuolleisuus on suurempaa kuin naisten. Miesten osuus itsemurhan tehneistä on lähes kolme neljäsosaa.

Mielenterveyteen liittyvät ongelmat ovat lisääntyneet viime vuosina. Kuitenkaan mielenterveyspalveluihin ei ole satsattu samassa määrin kuin muuhun terveydenhuoltoon. Tasa-arvovaltuutetun käsityksen mukaan olisi

hyvä tarkastella, miten mielenterveyspalveluja tarvitsevat ryhmät voitaisiin tunnistaa paremmin sekä tarjota näitä palveluja heille. Lisäksi tulisi selvittää, miten itsemurhia (erityisesti miesten itsemurhia) voitaisiin ehkäistä.

Tasa-arvovaltuutettu muistuttaa myös siitä, että ikääntyneiden päihdeongelmat ovat lisääntyneet. Suomessa 65 vuotta täyttäneiden, riskitasolla alkoholia käyttävien määrä on lisääntynyt vuodesta 2014 vuoteen 2020 yli 130 000 henkilöllä, ja kaikkiaan riskitasolla alkoholia käyttäviä on miehistä lähes puolet ja naisista viidennes. Vaikka vuoden 2022 tietojen perusteella riskikäytön lisääntyminen näyttäisi taittuneen, lisääntyy riskitasolla alkoholia käyttävien ikääntyneiden määrä vuoteen 2030 mennessä noin 60 000 henkilöllä. Mahdollisia ikääntyneitä päihdepalvelujen tarvitsijoita saattaa olla lähes puoli miljoonaa vuoteen 2030 mennessä. (Lähde: <https://www.duodecimlehti.fi/duo18119>). Kasvavaan palvelutarpeeseen on hyvä varautua ajoissa.

Vanhusasiavaltuutettu kiinnittää kertomuksessaan huomiota myös sosiaalietuuksien alikäyttöön. Valtuutettu mainitsee tämän johtuvan muun muassa siitä, että ikääntyneet eivät aina tiedä oikeudestaan sosiaaliturvaan eivätkä välttämättä hae heille kuuluvia etuuksia. Lisäksi monelle sähköinen asiointi on haasteellista. Vanhusasiavaltuutettu kiinnittää huomiota myös siihen, että ikääntyneiden maksuhäiriöt ja ylivelkaantuminen ovat olleet viime vuosina kasvussa. Pienituloisuuden vuoksi osa ikääntyneistä tinkii välttämättömistä lääkkeistä, hoitotarvikkeista ja terveyspalvelujen käytöstä. Sosiaaliturvaan vuosina 2023–2024 tehdyt leikkaukset vaikeuttavat kaikkein pienituloisimpien ikääntyneiden tilannetta entisestään.

Vanhusasiavaltuutettu mainitsee kertomuksessaan, että vuonna 2022 kokonaiseläkkeen mediaani oli 1614 euroa kuukaudessa Eläketurvakeskuksen mukaan. Eläkkeensaajien tuloja ja pienituloisuutta on hyvä tarkastella myös sukupuolittain, kuten vanhusasiavaltuutettu on tehnyt. Kertomuksesta selviää, että pienituloisuus on yleisempää naisilla. Tasa-arvovaltuutettu yhtyy vanhusasiavaltuutetun muistutukseen pienituloisimpien eläkeläisten oikeudesta välttämättömään toimeentuloon.

Vanhusasiavaltuutettu nostaa kertomuksessaan esille ns. etuusehdotuksen, jolla tarkoitetaan rekisteritietojen ja Kelalle annettujen tietojen perusteella tehtyä ehdotusta henkilölle kuuluvista eduista. Tasa-arvovaltuutettu kannattaa tätä ehdotusta. Tasa-arvovaltuutettu on käsitellyt etuusehdotusta muun muassa parlamentaarisen sosiaaliturvakomitean välimietinnöstä antamassaan lausunnossa (TAS/189/2023). On tärkeää, että eri etuuksiin ja tukiin oikeutetut saavat tietoa ja apua etuuksien hakemiseen. Myös hakuajoista on annettava tietoa. Tuen ja etuuden hakematta jättämisestä saattaa aiheutua merkittäviä seuraamuksia, kuten vanhusasiavaltuutettu tuo esiin kertomuksessaan.

Oikeusturvasta

Vanhusasiavaltuutettu on kiinnittänyt kertomuksessaan huomiota muun muassa vaikeuksiin saada kirjallinen päätös sosiaalipalveluissa, oikeusturvaan liittyvän tiedon saamisen vaikeuksiin ja itsemääräämisoikeuteen liittyviin puutteisiin lainsäädännössä sekä eriarvoistaviin käytäntöihin hyvinvointialueiden kesken.

Vanhusasiavaltuutettu mainitsee kirjallisten päätösten osalta esimerkkeinä ongelmista muun muassa sen, ettei myönteistä kirjallista päätöstä ole annettu ja palvelut on järjestetty vain osittain tai ettei päätöksen mukaisia palveluja ole järjestetty päätöksen mukaisina tai lainmukaisessa ajassa. Vanhusasiavaltuutettu viittaa kertomuksessaan myös lukuisiin eduskunnan oikeusasiamiehen ratkaisuihin, jotka ovat liittyneet iäkkäiden henkilöiden asemaan ja oikeusturvaan.

Oikeusturvaan ja oikeussuojaan liittyvät ongelmat ovat nousseet esiin monella eri alalla Suomessa. Myös eduskunnan perustuslaki- ja muut valiokunnat ovat käsitelleet näitä ongelmia mietinnöissään ja lausunnoissaan. Lisäksi eri lainvalvontaviranomaiset ovat nostaneet näitä esiin muun muassa valtioneuvostolle ja eduskunnalle antamissaan kertomuksissa. Suomessa olisikin tarvetta kokonaisvaltaiselle arviolle, miten perus- ja ihmisoikeudet toteutuvat ja miten voitaisiin varmistua tästä kaikkien kohdalla. Olisi tärkeää, että samalla pohdittaisiin, miten oikeussuojaa ja -turvaa voitaisiin kehittää vastaamaan paremmin kaikkien tarpeita. Erityisen akuuttia tällainen selvitys olisi sosiaali- ja terveydenhuollon palvelujen kohdalla, jossa ongelmia aiheuttaa muun muassa pirstaleinen palvelujärjestelmä ja monipolvinen lainsäädäntö, kuten vanhusasiavaltuutettu toteaa.

Tasa-arvovaltuutettu

Rainer Hiltunen

Erityisasiantuntija

Pirkko Janas